

Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

ISSN 1303-2054 | e-ISSN 2564-7741

Yıl: 25, Sayı: 43, Ocak-Haziran 2020

MÂLİKÎLERE GÖRE İSTİHSANIN MAHİYETİ*

THE NATURE OF İSTİHSAN IN MALIKİ SECT

Prof. Dr. Ali BAKKAL

alibakkal52@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-0607-3887

Akdeniz Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Temel İslam Bilimleri, İslam Hukuku Ana Bilim Dalı

Atıf@ Bakkal, Ali. "Mâlikîlere Göre İstihsanın Mahiyeti". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43 (Haziran, 2020): 251-282.

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types : Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received : 06 Kasım 2018 / 06 November 2018

Kabul Tarihi / Accepted : 12 Haziran 2020 / 12 June 2020

Yayın Tarihi / Published : 15 Haziran 2020 / 15 June 2020

Sayı – Issue : 43

Sayfa / Pages : 251-282.

DOI : 10.30623/harranilahiyatdergisi.479370

* Bu çalışma, 2001 yılında Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları arasında çıkan "İslam Hukuk Metodolojisinde İstihsan" isimli kitapta yer alan Malikilerin istihsanla ilgili görüşlerine bazı yeni ve eski kaynaklardan elde edilen bilgilerin de ilave edilerek büyük ölçüde adı geçen kitaptan üretilmiş bir makedir.

Öz

Bu çalışmanın amacı, Mâlikîler'in istihsan anlayışını ana hatlarıyla ortaya koymak suretiyle usûl konularında yapılacak olan çalışmalara farklı bir bakış açısı getirmektir. İslâm hukuk usûlünde istihsan, kıyasın katılığını ortadan kaldıran ve çoğunlukla genel hükümden istisna yapmayı gerektiren şer'î bir delildir. Hanefîlerden sonra bu delili en çok kullanan ekol Mâlikî mezhebidir. Ancak onların istihsan anlayışlarının yeterince ortaya konulmuş olduğunu söyleyemeyiz.

Bu çalışmada kronolojik bir metot takip ederek öncelikle Mâlikîlerde istihsan anlayışının gelişim ve kavramlaşma süreci ortaya konulacak, daha sonra istihsanın mahiyeti ve çeşitleri hakkındaki bilgiler analiz edilerek bir sonuca varmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızın ana kaynakları başta Şâtîbî olmak üzere Mâlikîlerin eserleri olacaktır. Bunun yanı sıra Mâlikîlerin fıkıh anlayışı üzerine yapılan bazı çalışmalarla, usûl-i fıkıh alanında yazılan bazı eserlere de müracaat edilmiştir. Mâlikî istihsanının anlaşılması için zaman zaman Hanefîlerin istihsan anlayışıyla bazı mukayeseler yapılmış ve bu vesileyle ikisi arasındaki benzerliklere ve farklılıklara dikkat çekilmiştir.

Anahtar kelimeler: İstihsan, Örf, Maslahat, Kıyas-ı hafi, Zaruret, Muhalif görüşü alma.

Abstract

The aim of this study is to outline the understanding of the juristic discretion (Istihsan) in Maliki sect and present a different perspective to the works that will be done on procedural law subjects. According to the principles of Islamic jurisprudence, Istihsan is often a Sharia evidence method that eliminates the rigidity of analogy and requires exception from general provisions. After the Hanafis, the sect that most widely uses this evidence method is the Malikis. However, it cannot be argued that their understanding of Istihsan is fully revealed.

In this study, by employing a chronological method, conceptualization and development processes of Istihsan understanding in Malikis will first be examined. Then, following an analysis of the existent literature on the nature and types of the Istihsan, a conclusion will be drawn.

The main sources of our study will be the works of Malikis, particularly Al-Shatibi. In addition, along with some studies on the understanding of fiqh in Malikis, some works written in the field of procedural law will also be referred. For a better understanding of Istihsan

in Malikis, it is sometimes compared to the understanding of Istihsan in Hanafis and the similarities and differences between these two are noted.

Keywords: Juristic discretion (Istihsan), Customs, Good deeds, Implicit analogy, Necessity, Handling dissenting opinion.

Giriş

Hanefîlerden sonra istihsan metodunu en çok kullananların Mâlikîler olduğu söylenir. Bu hususu desteklemek için en çok İmam Mâlik'in (93-179/712-795), "İlmin onda dokuzu istihsandır",¹ "Kıyasta aşırılığa gidenin Sünneti terketmesine ramak kalmıştır"² sözleri kullanılır. Ona atfedilen bu sözlere rağmen İmam Mâlik'in istihsanı çokça kullandığını ve baştan itibaren bütün Mâlikîlerin istihsanı bir delil olarak kullandıkları söylemek mümkün değildir. Gerçek şu ki Şâtıbî'den (ö.790/1388) itibaren bütün Mâlikîler istihsanı bir delil olarak kullanmışlardır. Öncesi itibarıyla Mâlikîlerin bir kısmı onu delil olarak kabul etmiş, bir kısmı ise kabul etmemiştir.

Hanefîlerden İmam Muhammed (132-189/749-805), Medînelileri, bazı konularda hadisleri terk ederek istihsana gittiklerini eleştirmek³ suretiyle Mâlikîlerin istihsanı kabul etmiş olduklarına işaret etmiştir. İbn Hazm da (ö. 456/1063) Ebû Hanife'den önce istihsanı kabul eden hiç kimse bilmediklerini, Mâlik'in ise nadiren istihsana gittiğini belirtmiştir.⁴

Basralı Malikî alimlerinden Muhammed b. Huveyz Mendâd (ö. 390'lı yıllar) istihsanı kabul etmiş ve mezhebinin pek çok ana konularını ve meselelerini bu prensip üzerine kurmuştur.⁵ Mâlikî mezhebinde istihsanın kabulü konusunda bu zat önemli etkiye sahip olan bir isimdir.

¹ İmam Mâlik'in bu sözü söylemiş olduğunu Asbag b. el-Ferec (ö.225/840), Mâlik'in öğrencisi Abdurrahman b. el-Kasım'dan (ö.191/806) rivayet etmektedir. Bk. Ebû İshâk İbrahim b. Musa b. Muhammed eş-Şâtıbî (ö.790/1388), *el-Muvâfakât*. I-IV. çev. Mehmed Erdoğan (İstanbul: İz Yayıncılık, 1993), 2:306, 399, 4:210, 137; a.mlf., *el-İ'tişâm*, nşr. Muhammed Reşid Rıza (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1295 h.), 138; Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Sa'îd b. Hazm ez-Zâhirî (456/1063), *el-İhkâm fî uşûli'l-aḥkâm*, (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1405/1985), 2:195; Bedreddin Muhammed b. Bahâdir ez-Zerkeşî (ö.794/1392), *el-Bahrü'l-muḥîṭ fî uşûli'l-fıkh*, thk. Abdüssettâr Ebû Gudde, Abdülkâdir Abdullah el-Ânî, Ömer Süleyman el-Eşkar (Kuveyt: Dârü's-Safve, 1413/1992), 4: 88.

² Şâtıbî, *el-İ'tişâm*, 2: 134; Üsâme el-Hamevî, *Naẓariyyetü'l-istiḥşân* (Dimaşk: Dârü'l-Hayr, 1412/1992), 49.

³ Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (ö.189/805), *el-Ḥucce 'alâ Ehl-i Medîne*, thk. Mehdî Hasan el-Keylânî (Beyrut: ts), 1: 272.

⁴ İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed, *Mûlaḥḥaşa ibtali'l-kıyâs ve'r-re'y ve'l-istiḥşân ve't-taklîd ve't-ta'îl*, nşr. Saîd el-Efgâni), (Dimaşk 1379/1960): 5, 9.

⁵ Şükrü Özen, "Hicrî II. Yüzyılda İstihsan ve Mashalat Kavramları", *Marife Dergisi* 3/1, (Bahar 2003): 47.

Kâdî Abdülvehhâb (ö.422/1031) ise konuyla ilgili olarak şöyle der: “Bu konuda Mâlik’ten açık bir söz nakledilmemiştir; ancak ashabımızın kitapları, onu bahsi ve tatbiki ile doludur. Abdurrahman b. el-Kasım (ö.1917806), Eşheb b. Abdülaziz (ö.204/819) ve mezhebin diğer bazı bilginleri, istihsanı kabul ettiklerini açıkça ifade etmişlerdir.”⁶

Ebü’l-Velîd el-Bâcî (ö.474/1081), *İhkâmu’l-fuşûl* adlı eserinde istihsanın İmam Mâlik’e tâbi olanların görüşü olduğunu belirtmekle beraber,⁷ *el-İşâre fî ma’rifeti’l-uşûl* isimli eserinde istihsanın Hanefîler ile Basralı Malîkîler tarafından benimsendiğini, Şâfiî ile Iraklı Mâlikîlerin bu görüşü kabul etmediklerini kaydeder.⁸ Usûl ve kavâid ilminin büyük ustası Karâfî (ö.684/1285) de, aynı hususu tekrarlar.⁹

Kâdîcemâa İbn Abdüsselâm el-Hevvârî’nin (ö.749/1348) “Mağrib’te kendisi gibi birisinin bulunduğunu zannetmiyorum”¹⁰ dediği Mâlikî usulcüsü Muhammed b. Ahmed et-Tilimsânî (ö. 771/1370) *Miftâhu’l-vüşûl* adlı eserinde istihsandan bahsetmez. Ancak bu durumu onun istihsana karşı olduğu şeklinde değerlendiremeyiz.

Ahmet Hasan, Mâlik’in istihsan terimini dahi kullanmadığını, bununla birlikte kullandığı bazı ifadelerinden onun istihsandan yana olduğunu anlaşıldığını belirtmiştir.¹¹

Öyle anlaşılıyor ki İmam Mâlik, maslahatın öne çıktığı yerlerde daha çok istislâh ve sedd-i zerâi metotlarını kullanmış, istihsan bu metotların gölgesinde kalmıştır. İstislâh yoluyla verilen hükümlerin birçoğu istihsan metoduyla bağdaşsa¹² da Mâlik’in istihsan terimini öne çıkarmaması, bazı Mâlikî usulcülerini tarafından onun istihsana karşı olduğu şeklindeki yorumlara sebebiyet vermiştir. Meselâ büyük Mâlikî usulcüsü İbnü’l-Hâcib (570-646/1174-1248), istihsanın Hanefîler ve Hanbelîler tarafından

⁶ Âl-i Teymiyye, *el-Müsvedde*, 402.

⁷ Ebü’l-Velîd Süleyman b. Halef el-Bâcî, *İhkâmu’l-fuşûl fî ahkâmî’l-uşûl*. thk. Abdullah Muhammed el-Cebbûrî, (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1409/1989), 2: 693.

⁸ Bâcî, *el-İşâre fî ma’rifeti’l-uşûl ve’l-icâze fî ma’nâ’d-delîl*, thk. Muhammed Ali. (yy., ts), 313.

⁹ Ahmed b. İdrîs el-Karâfî, *Şerhu Tenkîhi’l-fuşûl fî’htişârî’l-Maḥşûl fî’l-uşûl*. thk. Tâhâ Abdürraûf Sa’d, (Kahire: 1414/1993), 452.

¹⁰ Ebü Abdullah Muhammed b. Ahmed et-Tilimsânî (ö.771/1369), *Miftâhu’l-vüşûl ilâ binâi’l-fürû’ ale’l-uşûl*. thk. Abdülvehhab Abdüllatif (Beyrut: Dâru’l-kütübi’l-’ilmiyye, 1403/1983), (Takdim) ix.

¹¹ Ahmet Hasan, *İlk Dönem İslâm Hukuk Biliminin Gelişimi*, trc. Haluk Songur, (İstanbul Rağbet Yayınları, 1999), 178.

¹² Ali Bardakoğlu, “İstihsan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23:342.

kullanıldığını, diğerlerinin ise bunu reddettiğini, gerçekte ise bunun merdud bir delil olduğunu ileri sürmüştür.¹³

Büyük Mâlikî müfessiri ve hukukçusu Muhammed el-Kurtubî (ö.671/1273) de, İmâmü'l-Harameyn el-Cüveynî'nin istihsanı İmam Mâlik'e nisbet etmesini reddetmiş ve kendi mezhebinde böyle bir şeyin bilinmediğini ifade etmiştir.¹⁴ Kurtubî'nin tefsir metodu üzerinde araştırma yapan Mahmut Zelt de, Kurtubî'nin bir âyet¹⁵ münasebetiyle yaptığı açıklamalardan, onun, nassın bulunduğu yerde istihsanın olamayacağını kabul ettiğini belirtir.¹⁶ Bununla birlikte mezkûr âyetin tefsiri münasebetiyle Ebû Hanîfe'ye ait kıyas ve istihsan hükümlerini naklettikten sonra kendi tercihinin istihsan yoluyla verilen hükümlerle uyumlu olduğu¹⁷ görülmektedir.

el-Kavânînu'l-Fıkhiyye müellifi Gırnatalı Mâlikî bilgin İbn Cüzey (ö.741/1340) istihsan hakkında çeşitli görüşleri naklettikten sonra, bu görüşler içerisinde istihsanın "müçtehidin kendi aklıyla güzel gördüğü şey"¹⁸ olduğu şeklindeki görüşü tercih eder ki, bu da onun istihsanı kabul etmediği anlamına gelir.

Şâtibî (ö.790/1388) ile birlikte Mâlikî mezhebinde istihsanı kabul edenlerin görüşü hâkim olmuş, hatta Malikî mezhebinin görüşü büyük ölçüde ondan nakledilerek ifade edilmeye başlanmıştır.

Âmidî (ö.631/1233) gibi başka mezheplere mensup bazı usulcüler de istihsanı Malikîlere isnad etmekten çekinmiş, onun Hanefîler ve Hanbelîler tarafından kullanıldığını, diğer mezheplerde bu delile yer olmadığını kaydetmişlerdir.¹⁹

Netice itibariyle istihsan kavramının az da olsa İmam Mâlik tarafından kullanıldığı, Bâcî'nin işaret ettiği gibi ilk önce Basralı Mâlikîler tarafından

¹³ İbnü'l-Hâcib Osman b. Ömer b. Ebû Bekr el-Mâlikî (ö.646/1248), *Şerhu muhtaşari'l-müntehâ*. nşr. Hasan Hilmi er-Rizevî (İstanbul: 1307 h.), 458-59.

¹⁴ Bedreddin Muhammed b. Bahâdir ez-Zerkeşî (ö.794/1392), *el-Bahrü'l-muhtâ fî uşûli'l-fıkḥ*. thk. Abdüssettâr Ebû Gudde, Abdülkâdir Abdullah el-Ânî, Ömer Süleyman el-Eşkar (Kuveyt: Dâru's-Safve, 1413/1992), 6:87; Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah eş-Şevkânî (ö.1250/1834), *İrşâdü'l-fuḥûl ilâ tahkîk-ı 'ilmi'l-uşûl* (Beyrut: ts), 240.

¹⁵ Âl-İmrân, 3/41.

¹⁶ Mahmud Zelt el-Kasabî, *el-Kurtubî ve menhecühû fi't-tefsîr*, (Amman: Dâru'l-Ensâr, ts), 387.

¹⁷ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Kurtubî, *el-Câmi'u li-aḥkâmi'l-Kur'ân* (Mısır: Dâru'l-Kütübî'l-'Arabiyye, 1387/1967), 4: 81.

¹⁸ Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Cüzey, *Takrîbü'l-vuşûl ilâ 'ilmi'l-uşûl*, thk. Muhammed Ali Ferkûs (Cezayir: Dâru'l-aksâ, 1410/1990), 197.

¹⁹ Seyfüddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebî Ali b. Muhammed el-Âmidî, (ö.631/1233). *el-İḥkâm fi uşûli'l-aḥkâm*, thk. eş-Şeyh Abdürrezzak 'Afîfi (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1402), 4:390.

sahiplenilip geliştirildiği anlaşılmaktadır. Bu süreçte Irak Mâlikîlerinin Hanefî mezhebinden önemli ölçüde etkilendikleri de söylenebilir. Malîkîler tarafından istihsanın dayandığı esasların Hanefî mezhebine benzer şekilde sıralanması ve sık sık Hanefîlere atıfta bulunmaları bunu göstermektedir.

Muharrem Önder'in değerlendirmesine göre İmam Mâlik ve bazı tabîlerinden nakledilen olumsuz görüşler, istihsanın delile dayanmayan mücerred görüş (re'y) ve hevaya dayanan bir delil zannedilmesinden kaynaklanmaktadır.²⁰

1. Terimleşme Süreci ve Kavramsal Çerçeve

1. 1. Mâlik b. Enes

Talebelerinin nakline göre İmam Mâlik istihsanın çok önemli bir delil olduğunu ifade etmekle beraber, onu tanımlama yoluna gitmemiştir. Bazı bilginler, Mâlik'in kitaplarında istihsan terimini kullandığını iddia etmiş olsalar da²¹ onun *Muvatta'*ında doğrudan doğruya "istihsan" terimini hiç kullanmadığı, ancak yaklaşık olarak aynı anlama gelen "hasen"²², "ehabbu ileyye"²³, "ene ühibbu"²⁴, "estehıbbu"²⁵, "a'cebu ileyye"²⁶ gibi ifadeleri kullandığı görülmektedir. Aşağıda görüldüğü üzere İmam Mâlik'in genel kuraldan ayrılma özelliği taşıyan bazı ictehadları da bulunmaktadır:

"Allah'a ve ahiret gününe inanan bir kadının üç günden fazla yas tutması helal olmaz. Ancak kocası için dört ay on gün yas tutar."²⁷ hadîsine göre yas tutan bir kadının güzel koku kullanması caiz değildir. Ancak Mâlik, Medîneli iki meşhur fıkıhçı Sâlim b. Abdullah ve Süleyman b. Yesâr'ın kocası ölmüş dul kadının göz iltihabı hastalığı halinde, güzel kokulu olsa bile sürme kullanabileceğini, ilâç ya da sürme ile tedavi olabileceğini söylediklerini

²⁰ Muharrem Önder, *Hanefî Mezhebinde İstihsan Anlayışı ve Uygulaması* (Doktora tezi, Selçuk Üniversitesi, 2000), 121.

²¹ Bk. Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs, *el-Fuşûl fi'l-uşûl (Uşûlü'l-fıkıh)*, thk. 'Uceyl Câsim en-Neşemî. (Kuveyt: 1414/1994), 4:229; Serahsî, *Serahsî, Uşûlü's-Serahsî*. thk. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî. Dârü'l-Kütübî'l-'Arabî. (Kahire: 1372), 2: 207; Âl-i Teymiyye, *el-Müsvedde*, 452; Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhîr*, 4: 88; Ebû'l-Hattâb Mahfûz b. Ahmed el-Kelvezânî, *et-Temhîd fi uşûlü'l-fıkıh*. thk. Muhammed b. Ali b. İbrahim, (Cidde: 1406/1985), 4: 92.

²² Mâlik b. Enes, *el-Muvaţta'*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, (Kahire: ts), 1:162, 311.

²³ Mâlik, *Muvaţta'*, 1:125, 131, 139, 141, 282, 305.

²⁴ Mâlik, *Muvaţta'*, 1:65.

²⁵ Mâlik, *Muvaţta'*, 1:397.

²⁶ Mâlik, *Muvaţta'*, 1: 407.

²⁷ Mâlik, *Muvaţta'*, 2: 598; Buhârî, "Talâk", 46; Müslim, "Talâk", 9.

nakleder ve kendisi de onların bu düşüncesine katılarak, “zaruret olursa böyle yapar; çünkü Allah’ın dini kolaylıktır” der.²⁸

Mâlik, sahabeden Enes b. Mâlik’in oruca güç yetiremeyecek kadar yaşlanınca (her gün için bir fakire) bir fidye ödediğini rivayet ettikten sonra, “bunu vâcib görüyorum; fidye ödemeye gücü yetiyorsa bence ödemesi daha iyidir (ehabbu ileyye)”²⁹ demektedir.

İmam Şâfiî, İmam Mâlik’i kastederek şöyle demektedir: Arkadaşımız, ‘İşittiğim şeylerin en güzeli, diyetin üçte birine ulaşan ve bunu aşan tazminatları âkile öder’ demiş ve memleketlerindeki uygulamanın da böyle olduğunu söylemiştir.³⁰

Konuyla ilgili hadislere dayanarak fakihler, “taşınmaz mallardaki ortaklığı” ittifakla şüf’a sebebi saymışlardır. Hanefiler buna ilâveten yine bazı hadislere dayanarak, “satılan taşınmazın yararlandığı irtifak muhtevalı bir hakta ortak olmayı” ve “satılan taşınmaza bitişik komşu olmayı” şüf’a sebepleri arasında görmüşlerdir.³¹ İmam Mâlik, meyvelerde ve meyve gibi kabul edilen şeylerde şüf’anın geçerli olduğunu söylemiş ve “Bu, benim güzel gördüğüm bir şeydir; benden önce herhangi bir kişinin böyle bir hüküm verdiğini bilmiyorum” demiştir.³²

Bu ve benzeri örneklerden yola çıkan Muhammed Ebu Zehra (1898-1974), İmam Mâlik’in istihsanla ilgili görüşü hakkında şu değerlendirmeyi yapar: “Kıyasa göre hakkında nass bulunmayan meselenin hükmünü, hakkında nass bulunan bir meselenin hükmüne bağlamak gerektiği halde, cüz’î maslahat bunun aksini icap ettirmektedir. İşte İmam Mâlik, bu maslahata göre hükmetmekte ve buna ‘istihsan’ adını vermektedir. Bu, istihsanın ıstılâhî mânasıdır. Fakat İmam Mâlik, istihsanı bütün maslahatları içine alacak şekilde tamim etmiştir. Ona göre istihsan, nass bulunmayan yerde maslahatın hükmüne uymaktır. İster bu konuda kıyas bulunsun,

²⁸ Mâlik, *Muvatta’*, 2: 598-599.

²⁹ Mâlik, *Muvatta’*, 1: 307.

³⁰ Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *er-Risâle* (thk. Muhammed Seyyid Kılânî), (İstanbul: Kültür Yayınları, 1985), 231.

³¹ İbrahim Kâfi Dönmez, “Şüf’a”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları 2010), 39:249.

³² Ebü'l-Berekât Ahmed b. Muhammed b. Ahmed ed-Derdîr, *eş-Şerhu’s-Şagîr ‘alâ Akrabi’l-mesâlik ilâ mezhebi’l-imâm Mâlik*, (Kahire: Dârü'l-Ma‘ârif), 3: 638.

isterse bulunmasın. Öyle anlaşılıyor ki İmam Mâlik'in istihsan tabiri, hem istilâhî mânada istihsanı, hem de mesâlih-i mürseleyi içersine almaktadır.³³

Şâtıbî'nin açıklamasına göre, belli bir nassla belirlenmemiş, şerâatin genel tasarruflarına uygun ve mânâsı delillerden çıkarılmış her şer'î esas sahîhtir; üzerine hüküm binâ edilebilir, kendisine mürâcaatta bulunulabilir. Bu tür esasların, delillerin istikrâsı neticesinde ortaya çıkması ve kat'iliğinin sabit olması gerekir. İmam Mâlik'in mürsel maslahatlarla istidlal etmesi bu kısma girer. Küllî esas, kat'î olması durumunda, belli bir esasa eşit olur; hatta bazen belli esasın güçlülük ve zayıflık derecesine göre ondan üstün olur. Bazen de belli esaslar karşısında ikinci derecede (mercûh) kalır. İmam Mâlik'in görüşüne göre 'istihsan' konusu da bu esas üzerine bina edilir. Çünkü istihsanın mânâsı 'mürsel maslahatlar' göz önünde bulundurularak yapılan istidlâl şeklinin, kıyas üzerine takdim edilmesi demektir.³⁴

Recep Özdemir'e göre, Mâlik, *Muvatta'*nda istihsanı kavramına hukuki bir terim olarak kullanmamış olsa da, verdiği örneklere bakıldığında fıkıh metodolojisini oluştururken hukukî olana yönelmiş; içtihatlarıyla sırf 'hukuk yapmak'tan ziyade genel hukuk düşüncesine uygun bir çözüme ulaşma amacı gütmüştür. Ayrıca istihsan vesilesiyle ahlakla hukuk arasındaki ince çizgiye dikkat çekmiş; sadece hukuki çözümler ortaya koymakla yetinmeyip, hukuktan önce ahlakın geldiğine işaret etmiştir.³⁵

1.2. İbnü'l-Kâsım

İmam Mâlik'in müctehid talebelerinden biri olan Abdurrahman b. el-Kâsım b. el-Utekî (ö.191/807), hocasının istihsan yoluyla verdiği hükümleri sık sık zikrettiği gibi,³⁶ kendisi de istihsan ile fetva verenlerdendir. Bazı konularda hocasının verdiği hükmü belirttikten sonra, benzerî bir olayla ilgili kendi hükmünü belirtir ve bunun istihsan olduğunu söyler. Meselâ Mâlik'e göre, bir çocukla bir adam, birlikte ve kasten birisini öldürürlerse, çocuğun âkilesi üzerine yarım diyet, adama da ölüm cezası verilir. İbnü'l-Kâsım "benim istihsan ve re'yime göre" diyerek, bir çocuk hata ile, bir adam da kasten bir şey atarak birisini öldürürlerse, ikisine de diyet cezası terettüp edeceğine hükmeder. Çünkü hangisinin ölüme sebep olduğu

³³ Muhammed Ebu Zehra, *İslâmda Fıkıhî Mezhepler Tarihi*, trc. Abdülkadir Şener. (İstanbul: Hisar Yayınevi, 1978), 299.

³⁴ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, I, 32-33, IV, 206.

³⁵ Recep Özdemir, *İmam Mâlik ve Metodolojisi*. (İstanbul: Hiperling Eğitim İletişim Yayınları, 2017), 180-181.

³⁶ Bk. Sahnûn, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*, (Kahire 1323-1324), 2: 13; 5: 4, 5; 15, 109,134.

bilinmemektedir.³⁷ Re'y ve istihsan kelimelerini birlikte zikreden İbnü'l-Kâsım'a göre hadîs bulunduğu zaman ona uyulmasını ister ve "Sünnet varken, kıyas ve nazar (re'y) olmaz"³⁸ der.

1. 3. Asbağ

Asbağ b. el-Ferec'in (ö.225/840) "İlimde istihsan, bazen kıyastan daha gâlib (önemli) olabilir."³⁹ "Kıyasa fazla dalan kimsenin Sünnet'i terketmesine ramak kalmıştır. İstihsan ilmin direğidir."⁴⁰ Sözleri istihsanı tanımlamaktan uzak olmakla beraber, ona göre Mâlikî istihsanının "kıyasın donukluğunu ortadan kaldıran" ve "Sünnet'in genel yapısıyla uyum halinde olan" bir delil olduğu anlaşılmaktadır.

1. 4. Bâcî

Büyük Malikî usûlcüsü Ebû Süleyman b. Halef el-Bâcî (ö.474/1080) önce istihsanı, "delilsiz ve taklidsiz olarak bir hükmü (kavl) ihtiyar etmektir"⁴¹ şeklinde tanımlar. Ancak bu tanım ne kendisinin ve ne de Malikîlerin tanımıdır. Sadece ilk nazarda istihsanın bu şekilde takdim edildiğini vurgulamak istemektedir. Daha sonra, arkadaşlarının (Mâlikîlerin) istihsanın anlamı konusunda farklı görüşlere sahip olduklarını anlatır. Muhammed b. Huveyz Mendâd'ın ifade ettiğine göre, Mâlik ve arkadaşları nazarında istihsanın mânası "iki delilden daha kuvvetlisiyle hüküm vermektir."⁴² Ona göre bunun anlamı, iki delil teâruz halinde olduğunda, iki delilin daha kuvvetlisini almaktır. Ancak Bâcî'ye göre buna istihsan demenin bir anlamı yoktur. Çünkü bunun raci olduğu şey, iki delilden üstün gelenin alınmasıdır.⁴³

Bazı Mâlikîlere göre ise istihsanın mânası, âmm olan mânanın tahsisidir. Kuru hurma ile yaş hurmanın karşılıklı olarak satılması

³⁷ Sahnûn, *el-Müdevenetü'l-kübrâ*, 16: 203.

³⁸ Sahnûn, *el-Müdevenetü'l-kübrâ*, 4: 151.

³⁹ Şâtıbî, *el-Muvafakât*, 4: 209-210; İbn Hazm, *el-İhkâm*, II, 195; Zerkeşî, *el-Bağrû'l-muḥîṭ*, VI, 88.

⁴⁰ Şâtıbî, *el-Muvafakât*, 4: 210.

⁴¹ Bâcî, *el-Hudûd*, 65.

⁴² Bâcî, *İhkâmü'l-fuḥûl*, 564; a. mlf., *el-İşârât*, 312; a. mlf., *el-Hudûd*, 65; Karâfî, *Şerhu Tenkîhi'l-fuḥûl*, 451; Önder, *İstihsan Anlayışı*, 123; Şâtıbî, *el-Muvafakât*, 4: 206 (Dipnot); Üsâme el-Hamevî, *Naẓariyyetü'l-istihsân*, (Dimaşk: Dârü'l-Hayr, 1412/1992), 50; Zerkeşî, *el-Bağrû'l-muḥîṭ*, 6: 88.

⁴³ Bâcî, *el-Hudûd*, 65.

yasaklandığı halde, ariyye satışına izin verilmesi gibi. Bâcî'ye göre bu da istihsan sayılmaz. Bu da âmm-hâss münasebetiyle ilgili bir konudur.⁴⁴

Bâcî'yi göre istihsanın iki anlamı vardır:

a. Kıyasın terkedilip kendisinden vazgeçilmesi: Bu da iki şekilde olur:

aa. Kıyas yapan asıldaki hükmün fer'de bulunuşunun zayıf olduğuna inanır; kendisine mahsus bir illet ve kıyasa aykırı bir mâna sebebiyle, fer'i, asla ilhak etmekten vazgeçer.

bb. Hüküm bakımından fer'in kuvveti, aslın kuvvetine eşit olursa, fer'in yeni ortaya çıkan illetle ilişkilendirilmek yerine, asla kıyas edilmesi daha uygun (evlâ) olur. Burada istihsan olarak isimlendirilen şey, aslında kıyastır. İstihsana aykırı olan kıyas ise batıldır.

Kıyasın terkedilmesi şeklinde ortaya çıkan bu tür bir uygulamada, istihsanın kıyasa aykırılığı lafızda kalan bir aykırılıktır, ihtilâf lafzîdir.

b. Bir hükmün bırakılıp başka bir hükme gidilmesi şeklindeki istihsan. Burada bir mesele hakkında kıyasın gerektirdiği şekilde hükmedilir; fakat açık olan bir mâna sebebiyle bu hükmün benzerinin bulunduğu bir yerde istihsana (istisnaya) gidilir.⁴⁵

Bu ayırımdan sonra Bâcî kendi değerlendirmesine geçer: "Doğru olan şu ki; kıyasın ve şer'î hükümlerin gereğiyle amel etmek, mezhepte bir asıldır. Bundan hiçbir şey terkedilmez. Ancak kıyasın sahih olanı vardır; fasit olanı vardır. Eğer kıyasla amel etmek için bir mâni bulunmuyorsa, bu durumda kıyas sahihtir ve ona göre hüküm vermek vaciptir. Bunun terkedilip başkasının alınması istihsan olamaz. Eğer kıyasın geçerliliği konusunda, Kitap, Sünnet, icmâ ve ondan daha üstün olan kıyas gibi bir mâni varsa, kıyas fasittir; böyle bir kıyasın terki vaciptir. Bu da kıyasın gereğidir. Kim buna istihsan ismini verirse, mâna bakımından değil, isimlendirme bakımından bir muhalefette bulunmuştur. Biz, 'İstihsan, meydana gelen veya özelliği olan bir illet sebebiyle geçişli olan kıyası terketmektir' dersek, bunun sınırı, iki delilden daha kuvvetlisini almaktır. Fakat 'İstihsan, kıyasın muktezasını terketmektir' dersek, bunun sınırı, delilsiz ve taklidsiz olarak bir hükmü seçmek demektir.⁴⁶

⁴⁴ Bâcî, *el-Hudûd*, 65-66.

⁴⁵ Bâcî, *el-Hudûd*, 66-67.

⁴⁶ Bâcî, *el-Hudûd*, s. 66-68.

Bâcî istihsan karşısında isteksiz bir tavır ortaya koymakla birlikte mutlak olarak onu reddetmez. O'na göre, "eğer bir fer' iki asıl arasında müteredit durumda ise, şüphesiz daha üstün olan asla haml olunacaktır. Böylece istihsan, tahsis mânasından veya birden fazla asla haml mânasından çıkar. Bununla beraber, üzerine kıyas yapılabilecek olan asıllar çok olduğunda, bu asıllardan birini tercih etme durumuna istihsan denebilir. Bu da uzak bir görüş sayılmaz."⁴⁷

1. 5. İbnü'l-Arabî

Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah (ö.543/1148), istihsanı el-Bâcî gibi "Bize ve Hanefilere göre istihsan, iki delilden daha kuvvetlisiyle amel etmektir" şeklinde tanımladıktan sonra sözlerine şöyle devam eder: "Ebû Hanife ve Mâlik, "zâhir" veya "mâna" cinsinden herhangi bir delille umûm'un tahsis edileceği görüşündedirler; Mâlik, maslahatla, Ebû Hanife ise, sahabeden bir kişinin, kıyasın hılâfına olarak varid olan sözüyle tahsîsi istihsan etmektedirler. Yine her ikisi de kıyasın tahsisini ve illetin nakzını caiz görmektedirler. Şâfiî ise bunu caiz görmez."⁴⁸ Şâtıbî, İbnü'l-Arabî'nin bu tarifinin, Kerhî'nin "istihsan, bir meselede, daha kuvvetli bir sebepten (vecih) dolayı benzerlerine verilen hükümden dönüp, bu hükümün zıddına bir hüküm vermektir" şeklindeki tarifi andırdığını ifade eder.⁴⁹

İbnü'l-Arabî'nin tarifinin en önemli tarafı istihsanı bir delil olarak nitelendirmesi ve bunun da ya âmmin tahsisi ya da illetin nakzı dolayısıyla kıyasın tahsisi şeklinde ortaya çıktığını beyan etmiş olmasıdır. Burada bir nevi istisnaya benzer bir durum vardır. Nitekim İbnü'l-Arabî başka bir ifadesinde bunu daha açık bir şekilde ortaya koymuştur: "İstihsan, delilin iktiza ettiği bazı yerlerde, delile muarız olduğu için, istisna ve ruhsat yolu üzere delilin muktezasının terkinin ispattan ibarettir." Bunun akabinde de icmâ, örf, maslahat, az olan şeylerde meşakkati kaldırma ve genişliği tercih etme sebebiyle delilin terkedildiğini ifade eder.⁵⁰

⁴⁷ Bâcî, *İhkâmü'l-fuşûl*, 565.

⁴⁸ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 4:208 (Dipnot, 371) ; a. mlf., *el-İ'tişâm*, 2:138.

⁴⁹ Şâtıbî, *el-İ'tişâm*, 2:138.

⁵⁰ İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, thk. Ali Muhammed el-Becavî, Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1987, 2:745-746; Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 4:208; a.mlf., *el-İ'tişâm*, 2:139; Karâfi, *Şerhu Tenkîhu'l-fuşûl*, 452; Ebû Zehra, *Mâlik*, 300; Muhammed İsmail Şa'bân, *el-İstihsân beyne'n-Nazariyye ve't-Taṭbîk*, (Devha: Dâr'ü's-Sekâfe, 1988), 53; Üsâme, *Nazariyyetü'l-istihsân*, 50.

1. 6. İbn Rüşd

Ebu'l-Velîd Muhammed İbn Rüşd (ö.595/1198) istihsanı Hanefilere yakın şekilde tarif etmiştir: “İstihsan, bazı yerlerde, o yere mahsus olmak üzere hükümde müessir olan mâna (illet) sebebiyle, hükümde aşırılığa ve mübalâğaya götüren kıyastan vazgeçilip, ondan udûl edilmesi (dönülmesi)dir.”⁵¹ Bu tarife göre istihsanın, “kıyasın terki, kıyasa göre istihsan hükmünün istisnâ teşkil etmesi ve bir illete dayanmaması” gibi özellikleri bulunmaktadır.

1. 7. Kâdî İyâz

Ebü'l-Fadl el-Kâdî İyâz b. Mûsâ el-Yahsubî (ö.544/1149), mezheb imamlarının istidlâl metotlarından söz ederken Ebû Hanife'nin sünnet ve eserler üzerine kıyası tercih ederek birçok nassı tekettiğini, sonra istihsanı da kıyasa tercih ederek giderek naslardan uzaklaştığını kaydeder. Daha çok İmam Şâfiî'yi kastederek bazılarının istihsanı delilsiz hüküm vermek şeklinde tanımladığını, dolayısıyla bunun dini açıdan bidat anlamına geldiğini ifade eder. Sonra Ebû Hanife'nin hadis bilgisinin zayıf olduğundan, birçok hadisin kendisine ulaşmadığından ve onları bilmediğinden, kullandığı rivayetlerin de zayıf veya metruk hadisler olduğunu söyler. Sonra bu durumun ehl-i hadis ve ehl-i rey arasında bir ta'n ve lânet meselesi haline geldiğini, İmam Şâfiî'nin bu konuda orta yolu bulduğunu, re'yin arasında naslara üzerine yapılan kıyas olduğunu, böylece ehl-i hadis de sahih re'yin nasların fer'i olduğunu anladıklarını anlatır.⁵² Sonuç itibarıyla Kadî İyâz, istihsanı hiçbir şekilde Mâliki mezhebiyle ilişkilendirmez, bu konuda menfi bir tavır takınarak İmam Şâfiî'nin görüşünü tercih eder. Ancak bu sebeple Hanefîler'in kınanmasını da hoş karşılamaz, onların istihsan taraftarlığını hadis konusundaki bilgisizliklerine verir.

1. 8. Ebyârî

Mâliki fakihlerinden Ebü'l-Hasan Ali el-Ebyârî (ö.616/1219), Mâliki mezhebinde istihsanın, İbnü'l-Arabî'nin söylediği gibi, Hanefî mezhebine yaklaşacak tarzda kapsamlı olmadığına işaret ederek onu şöyle tanımlamıştır: “Mâlik'in mezhebinden ortaya çıktığına göre istihsan, küllî

⁵¹ Şâtîbî, *el-İ'tisâm*, 2:139.

⁵² Ebü'l-Fadl el-Kâdî İyâz b. Mûsâ el-Yahsubî, *Tertîbü'l-medârik ve takrîbü'l-mesâlik*, I-VIII, thk. İbn Tâvî et-Tancî (el-Mağrib: Matbaatü Fedâle – el-Muhammediyye, 1965), 1: 90-91.

kıyas karşılığında cüz'î maslahatın kullanılması (tercih edilmesi)dir. Bu da mürsel maslahatlarla istidlâli kıyasa tercih etmek demektir.”⁵³

1. 9. Karâfi

Usûl ve kavâid ilminde büyük yeri olan Karâfi'nin (ö.684/1285) *Nefâisü'l-uşûl fi Şerhi'l-Maḥşûl*⁵⁴ adlı eserinde, Râzî'nin istihsanın bâtil bir yol olduğu şeklindeki görüşünü açıklarken, bu görüşün bütünüyle doğru olamayacağını vurgular; çünkü istihsan yapanlar;

“-Nass, icma ve kıyas gibi şer'î delillerle amel ettikleri zaman da istihsan yapanlar buna bazen istihsan diyebilmektedirler.”

“-Şer'î delil müsait olmadığı halde, hevâya tabi olma makamındaki bir şeyle amel etmeye bazen istihsan demektedirler.”

“-Herhangi bir delile ve kıyasa aykırı olmadığı halde, bazen bir şer'î delilin “alâ hılâfi'l-kıyas” sabit olduğunu söyleyip bunun da istihsan olduğunu ileri sürmektedirler.”⁵⁵ Şu halde Karâfi'ye her istihsan batıl değildir, ancak hevâya tabi olma cinsinden olan istihsan batıldır. *Nefâis*'in başka bir yerinde istihsanı, “ictihad vecihlerinden birini kendisinden daha güçlü bir vecih sebebiyle terk etme” şeklinde tanımlar ve bu tanımı kendi kabulü olarak sunar.⁵⁶ Ayrıca burada muârizinin bulunup bulunmaması bakımından istihsanla mashalat-ı mürsele arasında bir mukayese yapar; istihsanda muârizin bulunmasının şart olduğunu, maslahat-ı mürselede ise böyle bir muârizin gerekli olmadığını kaydeder.⁵⁷

Şerhu Tenkîhi'l-fuşûl fi'l-uşûl adlı eserinde konuya şöyle başlar: “Bâcî, 'istihsan, iki delilden daha kuvvetlisiyle amel etmektir’⁵⁸ demiştir. Buna göre istihsanın icmâ yoluyla hüccet olması gerekir. Ancak durum öyle değildir. Onun delilsiz olarak hüküm vermekten ibaret olduğu da söylenmiştir. Bu

⁵³ Şâtîbî, *el-Muvafakât*, 4:206 (Dipnot, 366); Üsâme, *Naẓariyyetü'l-istihsân*, 50; Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhîṭ*, 6:89.

⁵⁴ Ahmed b. İdrîs el- Karâfi (ö.684/1285), *Nefâisü'l-uşûl fi Şerhi'l-Maḥşûl*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavvaz (Riyad: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1997), 9: 4220.

⁵⁵ Karâfi, *Nefâisü'l-uşûl*, 9: 4220.

⁵⁶ Gerçekte bu tanım, Ebü'l-Hüseyn el-Basrî'nin tanımından iki kaydın zikredilmeyip atlanmış şekliinden ibarettir.

⁵⁷ Karâfi, *Nefâis*, 9: 4279.

⁵⁸ Bu tarif Bâcî'ye nispet edilmekle beraber, kendisi bu tanımın Mâlikîlerden Muhammed b. Huveyz Mendâd'a ait olduğunu söylemektedir. Bk. Ebü'l-Velîd Süleyman el-Bâcî (ö.474/1081), *İḥkâmü'l-fuşûl fi aḥkâmi'l-uşûl*, thk. Abdullah Muhammed el-Cebbûrî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1409/1989), 564; a.mlf., *Kitâbü'l-Uşûl fi'l-ḥudûd*, nşr. Nezh Hammâde (Beyrut 1392/1973), 65.

durumda istihsan, hevâya tabi olmak olup icmâ yoluyla haram olur.”⁵⁹ Bundan sonra Kerhî'nin tanımına yer verir ve onu eleştirir. Ona göre istihsanın sahih oluşunun delili, istihsan yapanlara göre teâruz halinde olan delile karşı racih gelen bir delil olmasıdır. İstihsanı kabul etmeyenlere göre ise istihsanın şer'î bir hakikati bulunmadığı için onunla amel edilmez. O, ne bir kıyastır ve ne de nassların kendisine işaret ettiği bir delildir. İstihsan yoluyla yapılan istisnalar, asıllar üzerine sonradan ortaya çıkmış olan durumlardır. Bu da genellikle örf yoluyla olur. İki kıyasın çatışma durumunda olduğu yerde, kıyaslardan birisi diğeri için asıl olamaz.⁶⁰ Karâfi, mezhep usulünün dayandığı esasları sırasıyla Kur'an, sünnet, icmâ-i ümmet, Medine ehlinin icmâi, kıyas, sahâbe görüşleri, mesâlih-i mürsele, istishâb, örf ve âdet, sedd-i zerâi' ve istihsan olarak belirtmek⁶¹ suretiyle en son delil olarak da olsa istihsanı kaynaklar arasında sayar. Ona göre istihsan, çatışan iki delilin çatışması durumunda tercih edilen şer'î bir delil ve bir tahsistir. Maslahat-ı mürsele ile örtüşen tarafları bulunmakla birlikte, maslahat-ı mürselede çatışan iki delilin olması şart koşulmaz.⁶²

1. 10. Şâtıbî

Endülüslü Mâlikî usulcüsü Ebû İshak İbrahim b. Musa eş-Şâtıbî (ö.790/1388) *el-Muvâfaqât fî Uşûli's-Şerî'a* isimli eseriyle usûl sahasında âdeta bir devrim yaparak, usûl-i-fıkh'ı 'Makâsıd-ı Şerîa' üzerine oturtarak yeniden yorumlamaya çalışmıştır. Bunun yanısıra *el-İ'tisâm* adlı eserinde de usule dair önemli meselelere değinmiştir. Şâtıbî her iki kitabında istihsandan uzunca söz ederek bu metodun Ebû Hanîfe ve Mâlik tarafından kullanıldığını ifade etmiştir.

Yukarıdaki tariflerin çoğuna yer veren Şâtıbî, istihsan konusuna giriş yaparken şöyle der: “İmâm Mâlik'in mezhebinde istihsan, küllî delile mukabil, cüz'î maslahatın alınmasıdır. Bunun gereği de mürsel istidlâlin kıyas üzerine takdimi esasına başvurmadır. Çünkü istihsan yapan kişi, mücerret kendi zevki ve nefsânî arzuları doğrultusunda hareket etmemekte, aksine bahis konusu o şeyler ve emsali hakkında bulunanlara ve kavramış olduğu Şâri' Teâlâ'nın kastına uygun hareket etmektedir. Mesela bazı meseleler vardır ki, kıyas (genel kural) şöyle bir hüküm gerektirmektedir; ancak o

⁵⁹ Ahmed b. İdrîs el- Karâfi, *Şerhu Tenkîhi'l-fuşûl fî'htişâri'l-Mahşûl fi'l-uşûl*. thk. nşr. Tâhâ Abdürraûf Sa'd (Kahire 1414/1993), 451.

⁶⁰ Karâfi, *Şerhu Tenkîhi'l-fuşûl*, 452.

⁶¹ Ahmet Özel, “Mâlik b. Enes”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları 2003), 27:510.

⁶² Mustafa Bölükbaşı, *İslam Hukuk Usulünde Hanefî ve Malikilere Göre İstihsan Metodu*, (Yüksek lisans tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş, 2012), 17.

hükmün o şeyde tatbiki başka cihetten bir maslahatın ortadan kalmasına ya da bir mefsedetın ortaya çıkmasına sebebiyet vermektedir. Çoğu kez bu, zarûrî bir aslın hâcî ile, hâcînin de tekâmîli ile birlikte olması halinde bulunur, kıyasın zarûrî hakkında mutlak surette tatbiki, bazı cüz'ileri hakkında sıkıntı ve meşakkatin doğmasına sebebiyet verir: Bu yüzden sıkıntı ve meşakkat hallerinde genel kuraldan istisnâ yoluna gidilir.”⁶³

Şâtıbî, yukarıdaki tarifleri verdikten sonra, “Bu tariflerin bazısı bazısına yakındır” der ve istihsanın gerek Hanefîlere ve gerekse Mâlikîlere göre genel kuraldan bir istisna mahiyetinde olduğunu şöyle açıklar: “Mâlik ve Ebû Hanife'den nakledilen istihsanın mânası bu olunca, elbette ki onu delillerin dışında bir şey saymak mümkün değildir. Çünkü delillerin bazısı, bazını takyîd ve tahsîs eder. Nitekim Kur'ânî delillerle Sünnet de böyledir. Şâfiî de bunun bir asıl olduğunu reddetmez.”⁶⁴

İmam Mâlik istihsanı kullanılmış olmakla birlikte daha çok Irak Mâlikî çevresi tarafından geliştirilmiş, Endülüs ve Mağribli Mâlikîler tarafından vazgeçilmez bir metot olarak mezheb içine yerleştirilmiştir. Bu süreçte Hanefî mezhebinden bir hayli istifade edilmiştir.⁶⁵

Bütün bu açıklamalardan sonra Mâlikî istihsanını “küllî delil karşısında istisna yoluyla ona aykırı olan cüz'î maslahatın tercih edilmesidir” şeklinde tanımlayabiliriz. Mâlikî mezhebinde istihsan daima “katıksız (hâlis) ya da ağırlıklı (râcih) olan maslahat”ın⁶⁶ tercih edilmesi şeklinde tezahür eder. Buradaki küllî delilden kasıt da çoğunlukla genel ve yerleşik kuraldır.

2. Fiillerin Sonuçlarının Dikkate Alınması Esası Üzerine Oturan Delillerle Mukayesesi Bakımından İstihsan

Şâtıbî'nin vurguladığı gibi istihsan, “fiillerin sonuçlarının dikkate alınması”⁶⁷ esası üzerine bina edilen metotlardan biridir. Bu prensipten beş metot ortaya çıkar:

a. *Sedd-i Zerâi*: Mubah fiiller şer'an sakıncalı sonuçlara götürürse yasaklanabilirler.⁶⁸

⁶³ Şâtıbî, *el-Muvafakât*, 4:206.

⁶⁴ Şâtıbî, *el-İ'tişâm*, 2:139.

⁶⁵ Eyyüp Said Kaya “Mâlikî Mezhebi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27: 525

⁶⁶ Şükrü Özen, “İstislâh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23:385.

⁶⁷ Şâtıbî, *el-Muvafakât*, 4:205.

⁶⁸ Şâtıbî, *el-Muvafakât*, 4:198-200.

b. Hile: Şer'an sakıncalı olan bir sonuca ulaşmak için bilerek bazı mubah fiillerin vasita olarak kullanılması yasaklanmıştır.⁶⁹

c. *Hilâfa Riayet*: Bir meselede fakihin kendi görüşüne göre hüküm vermesi halinde şer'an sakıncalı bir durum ortaya çıkacaksa, aynı meselede başka bir görüşün uygulanması halinde böyle bir zarar olmayacaksa, muhalif görüş esas alınarak zarar izâle edilmelidir.⁷⁰ Meselâ İmam Mâlik, velisiz kızın nikâhını fâsid saymasına rağmen böyle bir nikâh vuku bulduktan sonra kızın hem mehri hem de kocanın mirasını hak edeceği görüşündedir.

d. *Gâlib maslahatın tercihi*: Zarûrî, hâcî veya tekmîlî esasların gerçekleştirilmesi amacıyla bir iş yaparken sıkıntılı durumlar ortaya çıkacak olursa, mümkün olduğu kadar bunlardan kaçınmaya çalışarak şer'î maksatların gerçekleştirilmesi istikametinde hareket edilmelidir. Meselâ ilim tahsil etmek isteyen kişi, bu yolda göreceği kötü şeyler sebebiyle tahsilinden vazgeçmemelidir.⁷¹

e. *İstihsan*: Küllî delille amel edilmesi halinde cüz'î maslahat zayi olacaksa bu durumda kıyas (genel kural) terk edilir. Ancak istihsanda bulunan kimse, müerrerred kendi zevki ve nefsânî arzularına göre değil, Şâri'in kasdına uygun hareket etmektedir. Çoğu kez bu durum zarûrî bir aslın hâcî ile, hâcînin de tekmîlî ile bulunması halinde meydana gelir ve bu durum bazı cüz'îleri hakkında sıkıntı ve meşakkatin doğmasına sebep olur. Sıkıntı ve meşakkatin olduğu yerlerde genel kuraldan istisna yoluna gidilir.⁷²

Esasen "fiillerin sonuçlarının dikkate alınması" esası üzerine oturan bütün bu deliller mahiyeti itibarıyla istihsana dahil edilebilir. İsimlerinin farklı olması farklı itibarlar sebebiyledir. "Fiillerin sonuçlarının dikkate alınması" yanında hepsinin ortak noktası "cüz'î maslahatın tercih edilmesi" ve bu tercihin istisnâî bir özellik taşımasıdır. Nitekim Şâtibî bunların çoğunu istihsan çeşitleri arasında saymıştır.

3. İstihsan-İstislâh Münasebeti

İmam Mâlik tarif yoluna gitmeden hem istislâh hem istihsana uygun düşen icthadlarda bulunmuştu. Sonradan onun takipçileri bu iki kavramı terimleştirmişler ve sınırlarını belirlemişlerdi. Her ikisi de maslahat odaklı metotlardır. İstislâh "nasların kapsamına girmeyen ya da kıyas yoluyla nasta

⁶⁹ Şâtibî, *el-Muvafakât*, 4:200-202.

⁷⁰ Şâtibî, *el-Muvafakât*, 4:202-205; Muharrem Kılıç, "Mürâât-ı Hilâf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32:37.

⁷¹ Şâtibî, *el-Muvafakât*, 4:210-211.

⁷² Şâtibî, *el-Muvafakât*, 4:206-207.

düzenlenmiş bir olaya bağlanamayan fikhî bir meselenin hükmünü şer'an itibar edilebilir maslahatlara ve İslam fikhinin genel ilkelerine göre belirleme yöntemi"nin adı olup, "fıkıh usulünde nasların doğrudan ve dolaylı kapsamını belirlemeye yönelik dört şer'î delilin yani kitap, sünnet, icma ve kıyasın dışında kalan ve nasların bıraktığı bilinçli boşluğu doldurmaya yarayan fer'î delillerden biridir."⁷³ İstislâh ve istihsan arasındaki en önemli fark, istihsanın genel kuraldan istisna özelliğini taşımasıdır. Dört şer'î delilin geçerli olmadığı yerlerde maslahatla hükmetmeye istislâh, küllî delilden (genel kural) maslahat sebebiyle istisna yapmaya ise istihsan denilmiştir. İstislâh genel maslahat, istihsan ise istisna yoluyla cüz'î maslahatla amel etmek demektir. Mâlik açık lafız olsun mânâ olsun herhangi bir delil ile umûmun ve (kıyasın) tahsis edilebileceği kanaatindedir. Maslahat ile tahsisi ise istihsan olarak kabul eder.⁷⁴

Mustafa Ahmed ez-Zerkâ'ya göre Mâlikilerde istihsan, daima maslahat teorisinin bir alt bölümüdür. Onlara göre istihsan tek çeşitten ibarettir. Bu da muayyen bir meselede maslahat çatışmasını dikkate alarak, kıyastan dönmektir. Onlar, gizli kıyası, Hanefiler gibi istihsan olarak adlandırmak yerine onun da sonuçta bir kıyas olduğundan hareketle kıyas olarak adlandırılmasının daha doğru olacağını ifade ederler.⁷⁵ İstihsan maslahat teorisinin bir alt bölüm olmakla birlikte, mesalih-i mürselede genel maslahatın özel maslahata takdim edilmesi; istihsanda ise özel maslahatın genel maslahata takdim edilmesi söz konusudur.⁷⁶

4. İstihsan Çeşitleri

Mâlikî mezhebinde istihsan çeşitlerinden söz eden ilk müellif *Ahkâmü'l-Kur'ân* müellifi Ebû Bekr İbnü'l-Arabî'dir. Örf sebebiyle delilin terki, Maslahat sebebiyle delilin terki, İcmâ (amel-i ehl-i Medine) sebebiyle delilin terki, Meşakkati kaldırmak ve insanlara kolaylık sağlamak amacıyla basit ve önemsiz konularda delilin terk edilmesi şeklinde olmak üzere istihsanı dört kısma ayırmıştır.⁷⁷ Mâlikî mezhebinde genel olarak istihsan sebebi olarak kabul edilen hususlar bunlardır. Ancak "fiillerin sonuçlarının dikkate alınması" esasına oturan meselelerin de çoğunlukla istihsana

⁷³ Özen, "İstislâh", 23:383.

⁷⁴ Şâtîbî, *el-Muvafakât*, 4:209.

⁷⁵ Mustafa Ahmet ez-Zerka, *İslâm Hukuk Ekolleri ve Maslahat Prensibi*, haz. Ali Pekcan, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2007), 171.

⁷⁶ Mustafa Yamuk, *İslâm Hukuk Usûlünde İstihsan ve Maslahat-ı Mürsele İlişkisi*, (Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2007),73.

⁷⁷ Şâtîbî, *el-Muvafakât*, 4:208; Kaya, "Mâlikî Mezhebi", 27:525.

dahil olduğunu düşündüğümüzde bunların da birer istihsan sebebi olduğunu söylemek mümkündür.

Şâtıbî *el-İ'tişâm* adlı eserinde kavramlaştırma yapmadan⁷⁸ sadece örnek vermek suretiyle istihsanın on kısma ayrılabilceğini ortaya koymuştur. O bu ayırımı yaparken Hanefî istihsanını da dikkate almış, yeri geldiği zaman bunların onlara ait bir istihsan anlayışı olduğunu belirtmeyi ihmal etmemiştir.

4. 1. Nas Sebebiyle İstihsan

Şâtıbî istihsan çeşitlerine saymaya başlarken ilk önce bu kısmın örneklerini verir ve bunların Hanefî'ye göre istihsan sayılacağını özellikle belirtir. Ona göre bu tür örnekler istihsan değil, istihsanın şer'î delil olduğunu gösteren hüccetlerdir. İmâm Mâlik ve tâbileri istihsan hakkındaki görüşlerini bu tür örnekler üzerine bina etmişlerdir.⁷⁹

Âyette geçen "emvâlihîm = mallarından"⁸⁰ lafzı âmm olup kişinin malik olduğu bütün mallara şamil olduğu halde zekât, zekâtı verilmesi gereken mallarla sınırlandırılmıştır.⁸¹

Karz (ödünç verme), aslında bir riba (faiz) akdidir. Çünkü para, para karşılığında vadeli olarak değiştirilmektedir. Ancak kolaylık ve şefkat yolu tercih edilerek insanları sıkıntıdan kurtarmak için caiz görülmüştür.⁸²

Ariyye riba akdinden bir istisnadır. İnsanların ihtiyacı sebebiyle ağaç üzerindeki yaş hurmanın, tahmini olarak kuru hurma ile değiştirilmesi caiz kılınmıştır.⁸³

Yolcunun namazlarını cemederek kılması ve isterse Ramazan'da oruç tutmaması, korku namazı ve bu türden olan diğer ruhsat hükümlerinde de durum aynıdır. Bunlar aslında, özellikle maslahatın celbi ve mefsedetini def'i konusunda amellerin sonuçlarının dikkate alınması esasından çıkmıştır.⁸⁴

⁷⁸ Aşağıda, istihsan çeşitleriyle ilgili başlıklar örneklere uygun olarak tarafımızdan oluşturulmuştur. Asıl metinde bu isimlendirmeler yoktur.

⁷⁹ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 4:207.

⁸⁰ et-Tevbe, 9/103.

⁸¹ Şâtıbî, *el-İ'tişâm*, 2:139 vd.

⁸² Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 4:207.

⁸³ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 4:207.

⁸⁴ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 4:207.

4. 2. İcmâ (Amel-i Ehl-i Medîne) Sebebiyle İstihsan

Mâlikî mezhebinde “amelü ehli'l-Medîne” ve “icmâu ehli'l-Medîne” ifadeleri aynı anlamda kullanılmaktadır. Gerek Mâlik'in gerekse talebelerinden herhangi birinin, fıkıh usulünde bilinen anlamıyla icmâ Medine'ye hasrettiğine dair bir söz söylediği nakledilmiş olmamakla birlikte, bu mezhepte delil olan icmâ'nın sadece Medine ehlinin ittifakından ibaret bulunduğu şeklindeki görüş meşhur olmuştur.⁸⁵

Mâlikîlere göre icmâ/amel-i ehl-i Medîne istihsan sebeplerinden biridir. Bir kişi hâkimin katırının kuyruğunu keserse, icmâ ile katırın tamamını tazmin etmekle hükmolunur. Bu hüküm umumi kaideden istisna sayılır. Çünkü kıyasa göre katırın tamamını değil, sadece kuyruğun kesilmesinin katırın kıymetine getirdiği eksikliği ödemesi gerekir. Ancak burada kıyasa göre hüküm verilmeyip istihsan ile hüküm verilmiştir. Çünkü hâkim katırı sadece binmek için kullanır ve o, kuyruğu kesik bir katıra binemez. Kuyruğu kesilen katır adama verilir ve adam, sağlam iken takdir edilen kıymetini hâkime öder. Şatıbî bu hükmü icmâ istihsanına bir örnek olarak verdikten sonra, bunda şüphe bulunduğunu, fakat Mâlikî mezhebinden Kâdî Abdülvehhâb (ö.422/1031) bunu örnek verdiği için bu konuda ona tabi olduğunu söyler.⁸⁶

4. 3. Sahabe Kavli (Tatbikatı) Sebebiyle İstihsan

Şâtıbî'ye göre Sünnet üç anlamda kullanılır:

- a. Kur'an'da yer almayıp Hz. Peygamber tarafından beyan edilen şeyler.
- b. Bid'at karşıtı.
- c. Sahabe'nin işleyegeldikleri şeyler.

Sahâbenin bir konuda görüş birliği etmeleri icmâdır. Halîfelerin icmâi ise, aslında tüm sahabenin icmâi anlamına gelir. Bu durumda, mürsel maslahatlar ve istihsana dayalı uygulamalar, Sünnet'in bu sonuncu kullanılış şekli altına girer. Kur'an'ın mushaf halinde toplanması, bütün insanların Kur'an'ı yedi çeşit okuma şekli içerisinde (ahruf-i seb'a) tek bir şekil üzere okumalarının sağlanması, divanların kurulması ve benzeri uygulamalar bu kabildendir.⁸⁷

⁸⁵ İbrahim Kâfî Dönmez, “Amel-i Ehl-i Medîne”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 3: 21.

⁸⁶ Şâtıbî, *el-İ'tişâm*, 2:142.

⁸⁷ Şâtıbî, *el-Muvafakât*, 4:1-4.

4. 4. Kıyas-ı Haffî İstihsanı

Kıyâs-ı haffî (kapalı kıyas) istihsanı Hanefîlere mahsus bir istihsan çeşidi olarak bilinmesine karşın Şâtîbî'nin verdiği bazı örnekler bu kısma dahil görünmektedir. Bununla birlikte onlar kıyas-ı haffîyi bir istihsan türü olarak görmezler. Hanefîler'e göre bu kısma giren bazı örnekler onlara göre kabul ettikleri diğer istihsan türlerinden birine irca edilir.

Şâtîbî, Asbağ'dan şöyle bir olay nakleder: İki ortak aynı temizlik süresi içerisinde kendilerine ait bir cariye ile ilişki kurarlar. Bu birleşmeler neticesinde cariye bir çocuk doğurur. Ortaklardan biri çocuğun kendine ait olduğunu reddeder; diğeri reddetmez. Kural olarak, çocuğun kendisinden olduğunu reddeden, fakat cinsî ilişkide bulunduğunu ikrar eden ortağın menisinin bu ilişki neticesinde rahme girmiş olması mümkün olduğundan çocuğun kendisine ait olmadığına dair reddine itibar edilmez. Çünkü çocuğun oluşumuna sebep olan ilişkide her iki ortak müşterektir ve çocuğun ikisinden birine ait olması ihtimali eşittir. Ancak çocuğu reddeden ortak, azilde bulunduğunu iddia ediyorsa, Asbag bu durumda çocuğun nesebinin diğeri ortağa ait olmasını istihsanen gerekli görmektedir. Oysa kıyas (genel kural), çocuğun nesebinin kendilerine ilhak edilmesi konusunda her ikisinin de eşit olmasını gerektirir. Çünkü neseb için aslolan cinsî ilişkidir ve bunu her iki ortak da ikrar etmektedir. Birinin azil yaptığını iddia etmesi, çocuğun nesebinin kendisine ilhak edilmesine mani değildir. Çünkü azil yaparken menisi önceden gelmiş olabilir ve meninin tamamını dışarıya atamamış ve kendisi de bu durumun farkına varamamış olabilir. Asbağ devamla "İlimde istihsan, bazen kıyastan daha galib olabilir" der ve Mâlik'ten bu olayı nakleder.⁸⁸

Yırtıcı hayvanlara kıyasla, yırtıcı kuşların artığı necistir. Bu, tesiri açık olan bir kıyastır. Fakat istihsana göre yırtıcı kuşların artığı temizdir. Çünkü yırtıcı kuşlar necîsü'l-ayn değildir. Etleri haram olduğu için, bunun zaruri bir neticesi olarak artıkları da haram olmalıdır. Etleri haram olan hayvanlar bir şeyden yiyince salyalarının ıslaklığı yediği şeylere de geçer, dolayısıyla artıkları da haram olur. Ancak burada yırtıcı kuşlar için farklı bir durum vardır. Çünkü onlar gagalarıyla yerler ve içerler. Gaga ise kemiktir; kemik de temizdir. Bu durumda yırtıcı kuşlar bir şeyden yedikleri ve içtikleri zaman o şey pislenmediği için, bunların artıklarına da temiz hükmünü vermek vacib olur. Bu, Hanefîlerin istihsan kabul ettikleri bir olaydır.⁸⁹

⁸⁸ Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, 4:209-210; a. mlf., *el-İ'tişâm*, 2:142-43.

⁸⁹ Şâtîbî, *el-İ'tişâm*, 2:140.

Dört kişi bir adamın zina ettiğine dair şahitlik eder, fakat her biri odanın başka bir yerinde zina ettiğini söylerse, kıyasa göre zina edene had vurulmaz; istihsana göre vurulur.⁹⁰

Mâlikîler her ne kadar son iki örneği Hanefîlere atfediyorsa da, kendileri de birinci örnekte olduğu gibi zaman zaman kıyas-ı hafi istihsanıyla amel etmişlerdir.

4. 5. Örf Sebebiyle İstihsan

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi örf Mâlikîler'e göre temel istihsan sebeplerinden biridir. Bu istihsan tipinin nasıl bir mahiyet arzettiği daha çok yeminlerin örfle hamledilmesinde görülür.⁹¹

Mâlikîlere göre yeminler örfle göre değerlendirilir.⁹² Şâtıbî bu kuralı izah sadedinde şu örneği verir: Bir adam eve (beyt) girmeyeceğine dair yemin etse, sözlük anlamı bakımından ev olarak ifade edilen hangi yere girerse girsin, kıyas, yeminin bozulmasını gerektirir. Bu mânada mescit dahi beyttir. Ancak bu konuda İmam Mâlik istihsan yaparak, halkın beyt kelimesini kullanmadaki örfün, sözlük anlamı itibarıyla anlaşılacak umumi mânayı tahsis ettiğini kabul eder ve böyle bir yeminde, mescide girmekle yeminin bozulmayacağına hükmeder. Çünkü insanların kendi aralarındaki konuşma örfünde, mescide "ev = beyt" denmez.⁹³ Malikîler bu konuda örfî hakikatlerin delâletlerini, lûgavî hakikatlerin delâletlerine tercih etmişlerdir.⁹⁴

Hamama girilirken ücret miktarı, hamamda ne kadar kalınacağı ve ne kadar su kullanılacağı belirlenmeden girilir. Şâtıbî, bunlardan birincisinin örf, ikinci ve üçüncüsünün ise zaruretle ilgili olduğunu ifade eder. Aslolan, ücret belirlenmeden hamama girilmemesidir. Ancak örf, hamama giriş ücretinin ne kadar olduğunu tayin ettiği için, ayrıca ücret takdirine ihtiyaç duyulmamaktadır.⁹⁵

4. 6. Maslahat Sebebiyle İstihsan

Mâlikîlere göre maslahat temel istihsan sebeplerinden biridir. Şâtıbî'nin ifadesiyle "şeriatler, ancak ve ancak kulların maslahatlarını temin

⁹⁰ Şâtıbî, *el-İ'tişâm*, 2:140-141.

⁹¹ Üsâme, *Naẓariyyetü'l-istihsân*, 53.

⁹² Şâtıbî, *el-Muvafakât*, 4:208.

⁹³ Şâtıbî, *el-İ'tişâm*, 2:141.

⁹⁴ Üsâme, *Naẓariyyetü'l-istihsân*, 53.

⁹⁵ Şâtıbî, *el-İ'tişâm*, 2:143.

getirilmişlerdir.”⁹⁶ Genel hükümler maslahatı temine yönelik olduğu gibi istisnâî hükümler de aynı amaca yöneliktir. Bu sebeple maslahat istihsanı Mâlikîler arasında en önemli istihsan çeşidi sayılır. Hatta Mâlikîler istihsanı “Küllî kıyas karşısında cüz’î maslahatın tercih edilmesi”⁹⁷ şeklinde tanımlarken maslahat istihsanını tarif ediyor gibi olurlar. Ancak burada sözü edilen “maslahat” insanların kendi şahsî arzu ve kanaatlerine göre maslahat kabul ettikleri şeyler değil, Şer’ân muteber olan maslahatlardır. Şer’î maslahatlar, o maslahat türünü kabul etmek suretiyle, nassların kendisine şahitlik ettiği maslahatlardır. Bunlar da ya sahih maslahat veya -Mâlikî ihtihadının çatışma halinde açık kıyasa tercih ettiği- mürsel maslahatlar cinsinden olur.⁹⁸

Bazı sahâbîlerin ve İmam Mâlik’in bazı fetvalarını esas alan birtakım araştırmacılar sırf maslahatla Kitap ve Sünnet’in tahsis edilebileceğini ileri sürmüşlerdir. Oysa bunların tamamı bir nassın başka bir nasla veya kıyasla tahsisi kabilindedir. Bu konudaki görüş ayrılıkları tahkîku’l-menât, yani hükümlerin her bir olaya uygulanışıyla ilgili ihtilaflar cinsindedir.⁹⁹ Mâlikîler’den bu konuda aktarılan birçok örneği inceleyen M. Said Ramazan el-Bûtî’nin (1929-2013) araştırmasına göre onlar maslahatları şu üç durumdan biriyle karşılaştırırlar:

a. Mezhepten sağlam bir şekilde yapılmamış nakiller zâhiri itibariyle de sahih değildir.

b. Kitap, Sünnet, üzerine kıyas edilen bir asıl gibi ittifakla kabul edilen şer’î bir dayanağa istinat eden maslahatlar mesâlih-i mürsele değildir; bu konuda aslanan maslahatların dayandığı şer’î delillerdir.

c. Muayyen bir şer’î delile dayanmamakla birlikte herhangi bir nassın umumuna veya ıtlakına da aykırı düşmeyip küllî maksatlara uygun düşen maslahatlar. İşte mürsel maslahatlar bunlardır ve bunlar delil olarak alınırlar.¹⁰⁰

Gerçek şu ki, İmâm Mâlik, kıyasa gidildiğinde bazı şer’î maslahatların yok olması gibi bir netice meydana gelecekse, kıyasın aşırılığından kurtulmak için onu terketip, Şâri’in gerçekleşmesini kastettiği maslahatları

⁹⁶ Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, 1:137.

⁹⁷ Şâtîbî, *el-İ’tişâm*, 2:139.

⁹⁸ Üsâme, *Nazariyyetü’l-istihsân*, 54.

⁹⁹ İbrahim Kâfi Dönmez, “Maslahat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28:85.

¹⁰⁰ Ayrıntılı bilgi için bk. M. Said Ramazan el-Bûtî, *Đavâbiđu’l-mašlahâ fi’ş-şer’ati’l-İslâmiyye*, Beyrut: 2001, 285-306.

celbeden başka bir hükme dönmeyi tercih eder. “Zarurî ya da hâcî veya tekmilî esasların ortaya konması halinde, şer’an razı olunmayan durumların ortaya çıkabileceği görülse, bu durumda sıkıntıya düşmeksizin mümkün merteye onlardan korunmaya çalışmak şartıyla sözkonusu maslahatı gerçekleştirmek üzere harekete geçmek sahih olacaktır.”¹⁰¹ “Küllî esaslar maslahat ve mefsedetlerin temini için konulmuştur ve bu esasların çerçevesine giren bazı cüzlerin, genel esasların özelliklerini yansıtmaması, onların küllî oluşlarında dikkate alınmamalıdır... Bu tür cüzlerin, bağlı oldukları küllî esasların özelliklerini yansıtmaması, küllî esasın gereği dışında başka sebeplerden dolayı da olabilir...”¹⁰² İşte istihsana gitmenin sebebi de budur. Müşterek işçiye emanetlerin tazmin ettirilmesi,¹⁰³ tedavi maksadıyla avret yerlerine bakmanın caiz olması,¹⁰⁴ mudârabe ve müsâkât akitlerinin meşrû kılınması¹⁰⁵ maslahat istihsanının örneklerindedir.

4. 7. Meşakkati Kaldırma ve Kolaylık Sağlama Sebebiyle İstihsan

Şâtıbî’ye göre bu istihsan çeşidi, “meşakkati kaldırmak ve insanlara kolaylık sağlamak amacıyla basit ve önemsiz konularda delilin terkedilmesinden ibarettir.”¹⁰⁶ Buradaki “basit ve önemsiz konularda” kaydı çok önemlidir. Küçük bir meşakkat sebebiyle farz ibadetlerin terk edilemez, haramlar işlenemez.

Bu istihsan türünün bazı örnekleri şöyledir:

Aynı cinsten büyük miktarla yapılan ölçümlü alışverişlerde az miktardaki fazlalık caiz görülmüştür.¹⁰⁷

Normal alışveriş ve sarf usulüyle yapılan alım-satımlarda az olan şeye cevaz verilmiştir.¹⁰⁸ Mesela tartı açısından tam olan dirhemlerin yerine bazen önemsiz miktarda noksanlığı bulunan dirhemler verilebilir.¹⁰⁹

4. 8. Zaruret Sebebiyle İstihsan

Zaruret sebebiyle kıyasın terkedilmesine zaruret istihsanı diyoruz. Mâlikîler bu istihsan çeşidinden bahsetmemekle birlikte, Şâtıbî’nin verdiği

¹⁰¹ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 4:210.

¹⁰² Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2:50.

¹⁰³ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 4:3 (Dipnot, 10); a. mlf., *el-İ’tişâm*, 2:141; İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-müctehid*, 2:260; Üsâme, *Naẓariyyetü’l-istihsân*, 54.

¹⁰⁴ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 4:207.

¹⁰⁵ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 4:207.

¹⁰⁶ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 4:208; a.mlf., *el-İ’tişâm*, 2:142.

¹⁰⁷ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 4:208; a.mlf., *el-İ’tişâm*, 2:142.

¹⁰⁸ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 4:208; a. mlf., *el-İ’tişâm*, 2:142.

¹⁰⁹ Şâtıbî, *el-İ’tişâm*, 2:142.

bazı örnekler istihsan hükümlerinden bazılarının zarurete dayandığını göstermektedir:

Hamama girmeden önce, orada ne kadar kalınacağı ve ne kadar su kullanılacağı tayin edilmese bile, bu şekilde hamama girmek caizdir. Halbuki hamamda kalma süresi ve kullanılacak su miktarı, örf ile dahi takdir edilmiş değildir. Ancak bu konuda zaruret vardır.¹¹⁰

Yiyecek miktarı belirli olmamakla birlikte, bir kişinin yiyeceği yemeği mukabilinde ücretle tutulması caizdir. Çünkü bunda kolaylık ve hafiflik vardır; sıkıntı ve zorluk yoktur.¹¹¹

Zirai mahsullerin hasad mevsiminde teslim edilmek üzere satın alınması caizdir. Şâtıbî bu üç örneği verdikten sonra bu konularda istihsanın “güçlüğü ve zorluğu kaldırma” esasına dayandığını ifade eder.¹¹²

4. 9. Muhalif Görüşü Alma İstihsanı

Mürââtü'l-hilâf terkibi Mâlikî mezhebinde, fakihin ihtilâflı bir meselede meşrû bir gerekçeye dayanarak karşı görüşün deliliyle amel etmesini ifade eden bir terim¹¹³ olduğu için biz onu “muhalif görüşü alma” şeklinde tercüme ettik.

Muhalif görüşe itibar etme Mâlik'in tolerans gösterilmesini arzu ettiği önemli bir prensiptir. Abbasi Halifesi'nin (Ebû Ca'fer veya Harun er-Reşîd), *el-Muvatta* “ı şehirlere dağıtma, kılıç zoru ile bile olsa herkesi onu uygulamaya ve ona aykırı fetvaları terketmeye zorlama teklifini kabul etmemiş, şöyle diyerek onu bu işten alıkoymuştur: “Ey mü'minlerin emîri! Bunu yapma. Zira Sahabe değişik yerlere dağılmışlardır. Onlar benim delil olarak dayandığım Hicaz hadislerinden başka hadisler rivayet etmişler, insanlar da bunları uygulamaya koymuşlardır. Onları, kendi bilginleri vasıtasıyla ulaşan hadislere göre yaptıkları uygulama ile baş başa bırak. Şüphesiz Allah bu ümmetin fûrû hükümlerindeki ihtilafını rahmet saymıştır.”¹¹⁴

Hilâfa riayet Mâlikî kaynaklarında tanımlanıp kavramsal çerçevesinin belirlenmesi, ileriki dönemlerde Kuzey Afrika ve Endülüs Mâlikî hukuk muhitinin fıkıh âlimlerince gerçekleştirilmiş olmakla birlikte, bu yöneme

¹¹⁰ Şâtıbî, *el-İ'tişâm*, 2:144.

¹¹¹ Şâtıbî, *el-İ'tişâm*, 2:144.

¹¹² Şâtıbî, *el-İ'tişâm*, 2:145.

¹¹³ Kılıç, “Mürâât-ı hilâf”, 32:37.

¹¹⁴ Zekiyyüddin Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, çev. İbrahim Kâfi Dönmez, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1990), 385.

göre hüküm verilmesi bizzat İmam Mâlik'in ictheadlarında rastlanan bir durum olarak kabul edilir.¹¹⁵

Şâtıbî'ye göre İslâm hukukçularının ihtilaf ettikleri bazı konularda karşı tarafın görüşünü tercih etmek bir çeşit istihsandır. Maliki mezhebinde bu bir asıldır ve bunun üzerine birçok mesele bina edilmiştir. Şâtıbî'nin buna dair verdiği bazı örnekler şöyledir:

Az olan suyun içine az miktarda necaset düşse ve bu necaset suyun herhangi bir vasfını değiştirmese de kıyasa göre bu su ile abdest alınmaz. Ancak bazı alimler (Hanefiler) bu su ile abdest almayı caiz görmüşlerdir.¹¹⁶

Kural olarak fasit nikah feshedilirse, bu, talâk sayılmaz. Ancak nikahın fasit olduğu hususunda ittifak bulunmazsa, nikah feshedilir ve bu bir talâk sayılır. Sonuçta kadının mirasçılık hakkı olur.¹¹⁷

Bir kişi namaza başlarken iftitah tekbirini unutur ve rukûa giderken tekbir getirirse, imamla beraber namazına devam eder. Çünkü bilginlerden birisi "Bu onun için kifâyet eder" demiştir.¹¹⁸

Şâtıbî, Mâlikî mezhebinde bu tür hükümlerin çok bulunduğunu ifade eder ve bunun dayanağını şöyle açıklar: Bazı durumlarda muhalif alimin delili esas alınarak onun görüşü tercih edilir. Ancak bu durumda onun görüşünü almayı gerektiren bir sebep bulunmalıdır.¹¹⁹

4. 10. Mercûh Görüşü Alma İstihsanı

Usulcülere göre bir hükmü ispat için kullanırken tercih edilen delile râcih, terk edilene ise mercûh denir. Şâtıbî, Sünnet'te ve sahabe tatbikatında buna benzer hükümler olduğunu serdederek, bazı durumlarda mercûh görüşle hüküm vermenin daha uygun olduğunu savunur. Bunun bazı örnekleri şöyledir.

Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Kadın kadını evlendirmesin; kadın kendisini de evlendirmesin. (Velisinin rızası olmadan) kendi kendini evlendiren kadın zinâkârdır."¹²⁰ "Hangi kadın velisinin izni olmadan nikahlanırsa, onun nikahı batıldır. (Bunu üç kere söyledi). Fakat evlendiği adam, bu kadınla cinsi ilişki kurarsa, kadına yaptığı şey dolayısıyla, kadının

¹¹⁵ Kılıç, "Mürâât-ı hilâf", 32:37.

¹¹⁶ Şâtıbî, *el-İ'tişâm*, 2:145.

¹¹⁷ Şâtıbî, *el-İ'tişâm*, 2:145.

¹¹⁸ Şâtıbî, *el-İ'tişâm*, 2:145.

¹¹⁹ Şâtıbî, *el-İ'tişâm*, 2:146.

¹²⁰ İbn Mâce, "Nikâh", 15.

mehir hakkı vardır.”¹²¹ Hz. Peygamber (sav) önce bu nikahın batıl olduğuna hükmetmiş, bunu üç kez tekrarlamış ve bu evliliği zina olarak tavsif etmiştir. Buna göre, bu nikahın gerektirdiği en az şey, bu akdin kökten muteber olmamasıdır. Fakat Hz. Peygamber (sav) böyle bir nikah yapıldıktan sonra, nikahın iktiza ettiği bir şey olan “mehir”le hükmetmiştir. Halbuki zâniyenin mehir alması haramdır.¹²²

Hz. Ebû Bekir, “Bazı topluluklar bulacaksınız ki, onlar kendilerini Allah için hapsedtikleri kanaatindedirler; onları kendi inançlarıyla baş başa bırakınız.” dediği için savaşlarda râhipler esir edilmez, malları kendisine bırakılır. Eğer malı çok ise yanında az bir miktar bırakılır. Fakat bunlardan başka savaşa gücü yetmeyenler öldürülme de esir edilir ve malı alınır. Rahibin esir edilmemesi, -ibadeti batıl bile olsa- Allah’a ibadet için kendini hapsedtiği inancında olduğu içindir.¹²³

Bir adam, evlendiği kadının evli olduğunu zifaktan sonra öğrenmiş olsa, Hz. Ömer, Muâviye ve Hasan b. Ali, bu kadının ikinci adamdan ayrılmasıyla hükmetmişlerdir. Kadının birinci kocayla zifafa girmemesi bu hükmü değiştirmez. İkinci erkeğin kadınla evlenmesi, sadece ondan günahı ve cezaı kaldırır, fakat başkasının karısıyla beraber yaşamayı mubah kılmaz.¹²⁴

Kıyasa göre bir kadının kocası kayıp ise geri döndüğünde kocalık hakkı devam eder. Ancak kadın bu arada bir başkasıyla evlenmişse, Hz. Ömer ve Hz. Osman’a göre geri döndüğünde birinci koca hanımı ile onun mehrini alma arasında muhayyer bırakılır. Eğer kadının mehrini almayı tercih ederse, kadın ikinci erkeğe kalır.¹²⁵

Muhالیf görüşü alma istihsanını iki esasa irca etmek mümkündür:

a. Kur’an ve Sünnet’in açık delâletleri dışında, bir mesele hakkında birden fazla delilden bahsediliyorsa, her müctehid kendi delilinin daha kuvvetli olduğu kanaatindedir. Fakat bu düşünce, hiçbir zaman muhalif görüşteki müctehidlerin delillerini yok saymayı gerektirmez. Genel olarak müctehidler, kendi delillerini râcih, muhaliflerinin delillerini ise mercûh sayarlar. Fakat gerçek, bunun tersi de olabilir. İşte bu ihtimale binaen bazı durumlarda müctehidler muhalif görüşleri benimsemişler ve onları taklid etmişlerdir.

¹²¹ Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 20; Tirmizî, “Nikâh”, 14; Dârimî, “Nikâh”, 11; İbn Mâce, “Nikâh”, 15.

¹²² Şâtıbî, *el-İ’tişâm*, 2:149.

¹²³ Şâtıbî, *el-İ’tişâm*, 2:149.

¹²⁴ Şâtıbî, *el-İ’tişâm*, 2:147.

¹²⁵ Şâtıbî, *el-İ’tişâm*, 2:148

b. Bir şey vaki olduktan sonra, müctehidin kendine göre racih olan delille amel etmesi, zorluk ve sıkıntı meydana getirirken, muhalif görüş aynı konuda kolaylık sağlayabilir. Zaruret ve maslahata dayanan istihsan çeşitlerinde olduğu gibi, bazı durumlarda nasslar dahi terkedilirken, aynı durumda bu derece kuvvetli olmayan, fakat ibtidâen müctehide göre râcih sayılan bir delilin terkedilmesi daha doğru olur. Özellikle istihsanı kabul edenlerin böyle davranmamaları gerekir. Bu durumda mercûh görüşle amel etmek istihsan kurallarına uygun hareket etmek demek olur. Ayrıca bu hususu mezhepler arası bir hoşgörü ve saygı ortamı olarak da değerlendirmek gerekir.

Mâlikî mezhebinde bir esas olan bu durum, aslında diğer mezhepler tarafından da kabul edilmektedir. Ancak sadece Şâtibî bu davranışı istihsanın bir çeşidi olarak kabul etmiştir. Diğerleri bu hususu genel olarak taklit çerçevesi içinde mütalaa etmişlerdir.

En geniş anlamıyla Mâlikî istihsanı, istisna yapmayı gerektiren konularda “maslahat ve adalete itibar etme”¹²⁶ şeklinde tasvir edilebilir.

Sonuç

Mahiyeti itibariyle hukuk hükümleri gâidir ve her biri bir amaca yönelik olarak vazedilmiştir. Şer’î hükümlerin konuluş amacının kulların dünya ve âhiretteki maslahatını sağlamak ve gerçek mutluluğa erdirmek olduğu hususunda fakihler fikir birliği içindedir. Diğer taraftan hukuk hükümleri kuraldan ibarettir ve bu kurallar lafızlarla ifade edilmiştir. Bu anlamda İslâm hukukunun iki temel kaynağı olan Kur’an ve Sünnet önümüzde lafız olarak bulunmaktadır. Bu iki kaynaktan hüküm çıkarırken müctehitler hem lafza hem maksada önem vermekle birlikte, konusuna göre bazen bir tarafa daha fazla ağırlık vermişlerdir. Mâlikî mezhebi nassın amacını daha çok dikkate alan bir ekol olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sahâbe döneminden itibaren İslâm âlimleri ictihadlarında hükümlerin gerekçeleri ve hedeflerine önem veren bir tavır ortaya koymuşlardır. Mâlikî mezhebinin kurucu imamı Mâlik b. Enes de hükümlerin konuluş gayelerini önemsiyor ve ictihadlarında maslahatı öne çıkarıyordu. Genel olarak istihsan şer’î maslahatı esas olarak genel kurallardan istisna yoluyla hüküm verme metodudur. Mâlik maslahatı öne çıkardığı, bazı hükümleri ortaya koyarken bunları güzel bulduğunu açıkça ifade ettiği ve öğrencileri onun ağzından istihsanın çok önemli bir metot olduğunu rivayet ettiği tespit edilmekle

¹²⁶ H. Yunus Apaydın, “Siyâset-i Şer’iyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 37, (İstanbul: TDV Yayınları), 301.

birlikte, kendisinin istihsan metodundan söz etmediği görülmektedir. Bu durum onun bazı tâbilerinde kendisinin istihsana karşı olduğu şeklinde bir algı oluşturmuş, meselâ büyük Mâlikî hukukçularından İbnü'l-Hâcib ve Muhammed el-Kurtubî istihsanın İmam Mâlik'e ve kendi mezheplerine nisbetini reddetmiş, Ebü'l-Velîd el-Bâcî ise istihsanın Hanefîler ile Basralı Malikîler tarafından benimsendiğini ifade etmiştir. Karâfî de bu konuda Bâcî gibi düşünür. Kuzey Afrika ve Endülüslü Mâlikîler çoğunlukla istihsan metoduna sahip çıkmışlardır. Bunlardan Şâtıbî, istihsan teorisini olgunlaştıran isim olmuştur.

İnsanların şer'î hükümlerin amaçlarını kavrayamamış olmaları sebebiyle makâsîd düşüncesini ilk olarak ileri süren kişi İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî olmuştur. Cüveynî'nin öğrencisi Gazzâlî, hocasının verdiği örnekleri kullanarak konuyu daha açık ve geniş bir şekilde inceledi. Daha sonra İzzeddin İbn Abdüsselâm bu düşünceyi iyice genişletti ve nihayet Şâtıbî konuyu müstakil bir teoriye kavuşturma başarısını gösterdi. Şâtıbî'ye göre içtihadla ilgili temel meselelerden birisi, somut olaylara ilişkin hükümleri değerlendirirken "fiillerin sonuçlarının dikkate alınması" gereğidir. Ona göre bu gereklilikten, beş ayrı metot ortaya çıkar; bunlardan birisi de istihsandır. Bazı yerlerde genel kuralın (küllî delil) uygulanması halinde ondan beklenen maslahat tahakkuk etmeyebilir. İşte bu gibi durumlarda istisna yoluna gidilip makâsîd-ı şer'î çerçevesinde orada gerçekleşecek olan cüz'î maslahat tercih olunur.

Mâlikîlere göre genel kuraldan vazgeçmenin sebepleri Örf, Maslahat, İcmâ (amel-i ehl-i Medîne), Meşakkati kaldırma ve kolaylık sağlamak üzere dört kısımdır. Bunlar aynı zamanda Mâlikî mezhebinde istihsan çeşitlerini oluşturur. Bunlara ilaveten Şâtıbî, Nas, Sahabe kavli, Kıyas-ı hafî, Zaruret, Muhalif görüşü alma ve Mercûh görüşü almanın da birer istihsan sebebi olabileceğini işaret etmiş, ancak bunlardan Nas ile Kıyas-ı hafî sebebiyle yapılan istihsanın Hanefîler'e mahsus olduğunu, Zaruretin "meşakkati kaldırma ve kolaylık sağlama" sebebine, Sahâbe kavlinin ise İcmâ dahil olduğunu belirtmiştir.

Mâlikî mezhebinde istislâh ve istihsan nas ve icmâ kapsamına girmeyen (mürsel) maslahatla amel etmekten ibarettir. İstislâh ile istihsan arasındaki temel fark, birincisinin genel kurala uygun düşen, ikincisinin ise genel kurala aykırı olan maslahatla amel edilmesidir. İstislâh genel maslahatı, istihsan ise genel kuralın ortaya koyduğu maslahattan istisna yaparak özel maslahatı tercih etmek demektir.

Mâlikîler en çok maslahat sebebiyle yapılan istihsanın suistimal edilmesinden endişe etmişler, bunu önlemek için istihsan sebebiyle tercih edilen maslahatın mutlaka zarurî, hâcî veya tekmilî esaslardan biri ile desteklenmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Şahısların mücerred zevkleri ve nefساني arzuları hiçbir şekilde maslahatın ölçüsü ve sebebi olamaz.

Hanefîler'in nas sebebiyle istihsanını Mâlikîler istihsan için örnek ve delil olarak kabul etmişler, bu tür naslarla yapılan istisnalara istihsan adının verilmesini uygun bulmamışlardır. Yine Hanefîler'in bir istihsan türü olarak kabul ettikleri kıyas-ı hafîyi 'bir mâni sebebiyle hükmün engellenmesi' olarak kabul ettiklerinden bunu da istihsan olarak isimlendirmeyi doğru bulmamışlardır. Buna göre Mâlikî istihsanı daima küllî delil yani genel kural karşısında istisna yoluyla, ona aykırı olan cüz'î maslahatın tercih edilmesi şeklinde ortaya çıkar. Başka bir ifade ile Mâlikî istihsanı, genel kuralın cüz'î maslahat ile tahsisinden ibarettir.

Hukukta genel kurallarda olduğu gibi istisnaî hükümlerde de metot meselesi önemlidir. İstihsan, İslam hukukunda genellikle nassın olmadığı yerde genel kuraldan istisna yoluyla hüküm verme metodu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kaynakça

- Ahmet Hasan. *İlk Dönem İslâm Hukuk Biliminin Gelişimi*. Trc. Haluk Songur. İstanbul: Rağbet Yayınları, 1999.
- Âl-i Teymiyye (Mecdüddîn Ebü'l-Berekât Abdüsselâm b. Abdullah; Şihâbeddin Ebü'l-Mehâsin Abdulhâlim b. Abdüsselâm; Şeyluhislâm Takıyyüddîn Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Abdülhalîm (ö.728/1327). *el-Müsvedde fî uşûli'l-fih*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid. Kâhire: el-Matba'atü'l-Medenî, ts.
- Âmidî, Seyfüddin Ebü'l-Hasan Ali b. Ebî Ali b. Muhammed. *el-İhkâm fî uşûli'l-aḥkâm*. I-IV. thk. eş-Şeyh Abdürrezzak 'Affî. 2. Baskı, Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1402.
- Apaydın, H. Yunus. "Siyâset-i Şer'iyeye". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 37:299-304. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Bâcî, Ebü'l-Velîd Süleyman b. Halef. *İhkâmü'l-fuşûl fî aḥkâmi'l-uşûl*. thk. Abdullah Muhammed el-Cebbûrî. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1409/1989).
- Bâcî, Ebü'l-Velîd Süleyman b. Halef, *Kitâbü'l-Hudûd fî'l-uşûl*. thk. Neziḥ Hammâd. Kahire: Dârü'l-Âfâkî'l-Arabîyye 2000.
- Bâcî, Ebü'l-Velîd Süleyman b. Halef. *el-İşâre fî ma'rifeti'l-uşûl ve'l-icâze fî ma'nâ'd-delîl*. Rabat: Merkezü İhyâi't-Türâsi'l-Magrib).
- Bardakoğlu, Ali. "İstihsan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23:339-347. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Bölükbaşı, Mustafa. *İslam Hukuk Usulünde Hanefi ve Malikilere Göre İstihsan Metodu*. Yüksek lisans tezi. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 2012.

- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'ü's-Şaḥîḥ*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Bûtî, M. Saîd Ramazan. *Ḍavâbiṭü'l-maşlahâ fi'ş-Şer'ati'l-İslâmiyye*. Dımaşk: Müessesetür-Risâle, 1992.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî. *Aḥkâmü'l-Ḳur'ân*. I-III. İstanbul: 1335.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî. *el-Fuṣûl fi'l-uṣûl (Uṣûlü'l-fıkh)*. I-IV. thk. 'Uceyl Câsim en-Neşemî. 2. Baskı. Kuveyt: 1414/1994.
- Derdîr, Ebû'l-Berekât Ahmed b. Muhammed b. Ahmed. *Eş-Şerḥu's-Şagîr 'alâ Akrabi'l-mesâlik ilâ mezhebi'l-imâm Mâlik*. Kahire: Dâru'l-Me'ârif.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. "Amel-i Ehl-i Medîne". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3:21-25. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.
- İbrahim Kâfi Dönmez. "Maslahat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28:79-94. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Dönmez. "Şüf'a". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39:248-252. İstanbul: TDV Yayınları 2010.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm ez-Zâhirî. *el-İḥkâm fi uṣûli'l-aḥkâm*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1405/1985.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed. *Mülahḥaṣu ibtâli'l-kiyâs ve'r-re'y ve'l-istiḥsân ve't-taklîd ve't-a'lîl*. nşr. Saîd el-Efgâni. (Dımaşk 1379/1960).
- Ebû Zehra, Muhammed. *İslâmda Fıkhî Mezhepler Tarihi*. Trc. Abdülkadir Şener. İstanbul: Hisar Yayınevi, 1978.
- Ebû Zehra, Muhammed. *Mâlik: Ḥayâtühû ve 'Aşruhû – Ârâuhû ve Fıkhuhû*. Kahire: ts.
- İbn Cüzey, Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed. *el-Ḳavânînu'l-fıkhîyye*. Beyrut: Dâru'l-Kalem, ts.
- İbn Cüzey, Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed. *Takrîbü'l-vüṣûl ilâ 'ilmi'l-uṣûl*. thk. Muhammed Ali Ferkûs, (Cezayir: Dâru'l-aksâ, 1410/1990).
- İbn Mâce, Muhammed b. Yusuf el-Kazvînî, *es-Sünen*, I-II, thk. M. Fuâd Abdülbâkî, İstanbul: Çağrı Yayınları 1981.
- İbnü'l-'Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah. *Aḥkâmü'l-Ḳur'ân*. I-IV. thk. Ali Muhammed el-Becavî. Beyrut: 1987.
- İbnü'l-Hâcib, Osman b. Ömer b. Ebî Bekr el-Mâlikî (ö.646/1248). *Şerḥu muḥtaşari'l-müntehâ*. nşr. Hasan Hilmi er-Rizevî. İstanbul: 1307 h.
- Kadî 'İyâz, Ebû'l-Fadl el-Kâdî 'İyâz b. Mûsâ el-Yahsubî. *Tertîbü'l-medârik ve takrîbü'l-mesâlik*. I-VIII. thk. İbn Tâvî et-Tancî. el-Magrib: Matbaatü Fedâle – el-Muhammediyye, 1965.
- Karâfi, Ahmed b. İdrîs. *el-Furûḳ*. I-IV. (Beyrut: Âlemü'l-kütüb, ts).
- Karâfi. *Nefâisü'l-uṣûl fi Şerḥi'l-Maḥşûl*, I-IX, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavvaz. Riyad: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1997.
- Karâfi. *Şerḥu Tenkîhi'l-fuṣûl fi'ḥtişâri'l-Maḥşûl fi'l-uṣûl*. thk. nşr. Tâhâ Abdürraûf Sa'd. Kahire: 1414/1993.
- Kaya, Eyyüp Sabri. "Mâlikî Mezhebi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27:519-535. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

- Kelvezânî, Ebü'l-Hattâb Mahfûz b. Ahmed. *et-Temhîd fî uşûli'l-fıkh*. I-IV. thk. Muhammed b. Ali b. İbrahim. Cidde: 1406/1985.
- Kılıç, Muharrem "Mürâât-ı Hilâf". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 32:37-38. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî. *el-Câmi'u li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 3. Baskı. Mısır: Dârü'l-Kütübî'l-'Arabiyye, 1387/1967.
- el-Kasabî, Mahmud Zelt. *el-Kurtubî ve menhecühû fi't-tefsîr*. Amman; Dârü'l-Ensâr, ts.
- Mâlik b. Enes. *el-Muvaţta'*. I-II. nşr. Muhammed Fuad Abdülbakî. Kahire: ts.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Haccâc. *el-Câmi'u's-Sahîh*, I-VIII, thk. M. Fuad Abdülbakî, İstanbul: Çağrı Yayınları 1981.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman b. Şu'ayb. *es-Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Önder, Muharrem. *Hanefî Mezhebinde İstihsan Anlayışı ve Uygulaması*. Doktora tezi. Selçuk Üniversitesi, 2000.
- Özdemir, Recep. *İmam Mâlik ve Metodolojisi*. İstanbul: Hiperling Eğitim İletişim Yayınları, 2017.
- Özel, Ahmet. "Mâlik b. Enes". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27: 506-513. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.
- Özen, Şükrü. "İstislâh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23:383-388. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Özen, Şükrü. "Hicrî II. Yüzyılda İstihsan ve Mashalat Kavramları". *Marife Dergisi* 3/1 (Bahar 2003): 31-57.
- Sahnûn b. Abdüsselâm b. Sa'îd. *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*. Kahire: 1323-1324.
- Serahşî, Şemsüddin. *el-Mebsûţ*. I-XXX. Beyrut: Dârü'l-Ma'ârif, ts.
- Serahşî. Şemsüddin. *Uşûlü's-Serahşî*. thk. Ebü'l-Vefâ el-Efgânî. Dârü'l-Kütübî'l-'Arabî. Kahire: 1372.
- Şa'bân, Muhammed İsmail. *el-İstihsân beyne'n-nazariyye ve't-tatbîk*. Devha: Dârü's-Sekâfe, 1408/1988.
- Şâfi'î, Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî. *er-Risâle*. thk. Muhammed Seyyid Kılânî. İstanbul: Kültür Yayınları, 1985.
- Şâtıbî, Ebû İshâk İbrahim b. Musa b. Muhammed. *el-İ'tisâm*. I-II. nşr. Muhammed Reşid Rıza. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1295 h.
- Şâtıbî, *el-Muvâfakât (İslâmî İlimler Metodolojisi)*. I-IV. Trc. Mehmed Erdoğan. İstanbul: İz Yayıncılık, 1993.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah (ö.1250/1834). *İrşâdü'l-fuhûl ilâ tahkîk-ı 'ilmi'l-uşûl*. Beyrut: ts.
- Şeybânî, Muhammed b. Hasan. *el-Hucce 'alâ Ehl-i Medîne*. I-IV. thk. Mehdî Hasan el-Keylânî. Beyrut: ts.
- Tilimsânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed. *Miftâhu'l-vüşûl ilâ binâi'l-fürû' 'ale'l-uşûl*. thk. Abdülvehhab Abdüllatif. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1403/1983.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa. *es-Sünen*. I-V. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Üsâme el-Hamevî. *Nazariyyetü'l-istihsân*. Dimeşk: Dârü'l-Hayr, 1412/1992.

- Yamuk, Mustafa. *İslâm Hukuk Usûlünde İstihsan ve Maslahat-ı Mürsele İlişkisi*. Yüksek lisans tezi. Ankara Üniversitesi, 2007.
- Zekiyüddin Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, çev. İbrahim Kâfi Dönmez, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1990.
- Zerka Mustafa Ahmet. *İslâm Hukuk Ekolleri ve Maslahat Prensibi*. haz. Ali Pekcan, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2007).
- Zerkeşî, Bedreddin Muhammed b. Bahâdır. *el-Baḥrû'l-muḥîṭ fî uşûli'l-fıkh*. I-VI. thk. Abdüssettâr Ebû Gudde, Abdülkâdir Abdullah el-Ânî, Ömer Süleyman el-Eşkar. Kuveyt: Dârü's-Safve, 1413/1992.